

Türk Dili ve Edebiyatı İncelemeleri Dergisi

Year: 3 - Number: 1 p. 38-50, Summer 2025

Türkçede “uyu-” ve “uyku” Kelimelerinin Kökeni ve Tarihi Süreçte Kullanımı The Etymology and Historical Development of the Words Sleeping and Sleep in Turkish

DOI: 10.5281/zenodo.15837387

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
09.05.2025

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
23.06.2025

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
30.06.2025

**Türk Dili ve
Edebiyatı
İncelemeleri
Dergisi**

Doğanay AÇIKEL
Hatay MKÜ Yüksek Lisans
Öğrencisi
acikeldogayan21@gmail.com

ORCID ID
<https://orcid.org/0009-0009-6657-246X>

Öz

Türkçe, yüzyıllardan beri çeşitli Türk boyları tarafından konuşulan bir dildir. Türkçe kelimelerin Türk dilinin ilk yazılı kaynakları olan Orhun Kitabelerinden başlayarak günümüze kadar semantik ve şekilsel değişimlerde bulunduğunu görebilmekteyiz. Uygurların Mani ve Budizm inanışlarını kabulünden İslamiyet'in kabulüne uzanan bu süreçte kelimelerin değişimlerinin belgeleri olarak etimolojik çalışmalar ve sözlükler hazırlanmıştır. Bu çalışmalar Türk dilinin korunmasına ve tarihi bellekte kalıcı olmasına fayda sağlamış olup, Türk dili hazinemizin kaybolmamasına vesile olmuştur. Türkologlar tarafından yapılan etimolojik çalışmalar günümüze kadar devam etmektedir. Bu bağlamda “uyku” ve “uyu-” kelimelerinin fonetik ve morfolojik değişimleri incelenecektir. Orhun, Uygur, Karahanlı, Harezmi, Çağatay, Eski Oğuz Türkçesi ve Türkiye Türkçesi dönemlerinde bu kelimelerin durumları incelenmiş ve bu kelimelerin geçtiği metinlerden örnekler verilmiştir. Tarihi ve Çağdaş Türk lehçelerindeki durumları da sözlük ve akademik kaynaklardan takip edilerek çalışmaya eklenmiştir. Orhun kitabeleri, muhtelif Uygur Türkçesi çalışmaları, Harezmi Türkçesi dönemi eserleri, Çağatay ve Eski Oğuz Türkçesi eserlerinden “uyku” ve “uyu-” kelimelerinin fonetik ve morfolojik değişimleri takip edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Etimoloji, uyu-, uyku, Türkçe

Abstract

Turkish is a language that has been spoken by various Turkic tribes for centuries. From the earliest written sources of the Turkish language—the Orkhon Inscriptions—to the present day, Turkish words have undergone both semantic and morphological changes. During the historical transition from the adoption of Manichaeism and Buddhism by the Uighurs to the later acceptance of Islam, etymological studies and dictionaries were compiled as documentation of these linguistic transformations. These efforts have contributed significantly to the preservation of the Turkish language and its continuity in historical memory, thereby helping to safeguard the richness of our linguistic heritage. Etymological studies conducted by Turkologists have continued into the modern era. In this context, the phonetic and morphological changes of the words uyku (sleep) and uyu- (to sleep) will be examined. The study investigates the status and usage of these words across various stages of the Turkish language, including the Orkhon, Uighur, Karakhanid, Khwarezmian, Chagatai, Old Anatolian Turkish, and Turkey Turkish periods. Examples from relevant texts have been provided. Additionally, the use of these words in historical and modern Turkic dialects has been incorporated into the study through analysis of dictionaries and academic sources. The phonetic and morphological evolutions of uyku and uyu- are traced through the Orkhon inscriptions, various works from the Uighur Turkish period, texts from the Khwarezmian Turkish era, and selected Chagatai and Old Anatolian Turkish sources.

Keywords: Etymology, sleeping, sleep, Turkish

Türk Dili ve Edebiyatı İncelemeleri Dergisi

Year: 3 - Number: 1 p. 38-50, Summer 2025

GİRİŞ

Türk dilinin tarihi dönemlerinde hem fonetik hem de morfolojik değişimlere uğramış kelimelerden olan “uyu-” ve “uyku” kelimelerinin durumları incelenmiştir. Türk dilinin bu başkalaşım süreci literatür taraması yapılarak ve her dönem kendi içerisinde değerlendirilerek incelenmiştir. Tarihî Türk lehçeleri ve Çağdaş Türk lehçelerindeki “uyku” ve “uyu-” kelimelerinin durumları da sözlük ve akademik kaynaklardan takip edilmiştir.

YÖNTEM

1. Araştırma Modeli

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Türk dilinin tarihi dönemlerinde “uyku” ve “uyu-” kelimelerinin değişimleri ve kökenleri hakkında incelemelerde bulunulmuştur.

2. Araştırmanın Evreni

Araştırmanın evrenini “uyku” ve “uyu-” kelimelerinin kökeni, tarihsel süreçteki ses ve şekil bakımından değişimi ihtiva etmektedir.

Bu kelimelerin kökeni hakkındaki görüşlerin fazlaca olması, bu çalışmanın yapılmasında etkili olmuştur.

3. Verilerin Toplanması ve Analizi

Kelimelerin tarihî süreçteki gelişimi ve değişimi Türkçenin tarihî devirlerinde yazılmış eserler üzerinden taranmıştır. Bahsi geçen devirlerde yazılmış eserler üzerine yapılmış akademik yayınlardan da yararlanılmıştır.

Türkoloji alanında yapılan etimolojik çalışmalar ve etimolojik sözlükler üzerinden Türk lehçelerinde bulunan uyku ve uyu- kelimeleri incelenmiş olup, kullanılan kaynaklar kaynakça bölümünde belirtilmiştir.

Etik Kurulu Beyanı

Etik kurulu onayı gerekmemektedir.

BULGULAR

Talat Tekin, udı- kelimesinin kökünü ü “uyku” köküne dayandırmaktadır. ü “ uyku” kelimesinin üzerine +dl yapım eki geldiğini düşünmektedir(Tekin, 2003: 86).

Clauson, bu kelimenin kök gelişiminin udı- biçiminde olduğunu söyler ve kelimenin eski biçiminin u:d olabileceğini ancak bu kelimenin 11.yy’dan sonra uyku anlamında kullanılmadığını belirtir(Clauson, 1972: 46).

“uyku” ve “uyu-” kelimelerinin Türk dilinin tarihî devirlerinde yazılmış eserlerdeki kullanılış biçimleri şu şekildedir:

Orhun Türkçesinde **u** kelimesi “**uyku**” anlamına gelmektedir. Bu fiilin çekimleri yazıtlarda şu şekilde geçmektedir: u+ka “**uykuda**”, u+sın “**uykusunu**”(Aydın, 2019: 172)

[**usı**]/n süñüğün açdımız...(T1 K 4(28))(Aydın, 2019: 111).

“**Uykusunu** süngülerle açtık...”(Aydın, 2019: 111).

u+ isim tabanına +sI üçüncü teklik şahıs iyelik eki ve +n belirtme hali eki gelmiştir.

...kırgızığ **uka** basdımız(T1 K 3(27))(Aydın, 2019: 111).

Türk Dili ve Edebiyatı İncelemeleri Dergisi

Year: 3 - Number: 1 p. 38-50, Summer 2025

“...Kırgızları **uykuda** baskına uğrattık”(Aydın,2019: 111).

u+ isim tabanına +dA bulunma hali eki gelmiştir.

Köktürkçede “**udı-**” fiili, “uyumak” anlamına gelmektedir. Bu fiil Köl Tigin, Bilge Kağan ve Tonyukuk abidelerinde geçmektedir. Bu fiilin yazıtlarda geçen şekilleri şu şekildedir: **udı-ma**“uyumamak”,**udı-sık**“uyuma”,**udı-matı**“uyumadan”şeklindedir.(Aydın, 2019, 172)

udı- fiili -mA fiilden fiil yapım olumsuzluk eki almıştır ve metinlerde şu şekilde geçmektedir:

Tün **udımadım** küntüz olormad<ım>...(KT D 27)(Aydın, 2019: 60).

“Gece **uyumadım**, gündüz oturmadım...”(Aydın, 2019: 60).

udı- fiili -sık sıfat fiil eki almıştır ve metinlerde şu şekilde geçmektedir:

Tün yeme **udısıkım** kelmez erti.(T1 D 5(22))(Aydın, 2019: 109).

“Gece **uyuyasım** gelmedi.”(Aydın, 2019: 109).

udı- fiili -mAtI zarf fiil eki almıştır ve metinlerde şu şekilde geçmektedir:

kapgan kağan yeti otuz<...> nta <...> dı tün **udımatı**(T2 D 1(51))(Aydın, 2019: 117).

“Kapgan Kağan yirmi yedi<...> gece **uyumadan**”(Aydın, 2019: 117).

-mAtI zarf fiil eki Türkiye Türkçesinde -mAdAn şeklindedir: uyumadan

Orhon abidelerinden yola çıkarak u “**uyku**” ve udı- “**uyumak**” kelimelerinin semantik ve morfolojik incelemeleri yapılmıştır.

Eski Uygur Türkçesi döneminde “uyku” ve “uyu-” kelimeleri şu şekillerde karşımıza çıkmaktadır:

Bilge biliglig y(a)rok bolmagaınça kim olarnıñ nizvanilig **uu birle** yukulmuş bilge biliglerin açıp; ugutlanturgalı yaşırtgalı bolmaz (HT VII-800). (Canikli Aşçı, 2023: 151)

Bu cümlede uyku kelimesi yardımcı fiille birlikte kullanılmıştır: **uu birle**(uykusuyla)

“Bilgelik parlaklığı olmadığı için kleşalarının uykusuyla lekelenmiş bilgeliklerini uyandırmak, filizlendirmek ve yeşertmek mümkün değil.”

Bo yertinçüdeki tınl(ı)glar nizvanilig **uuka** basıtıp odunmaksız süçig **uun udıyurlar** (HT VII-796).(Canikli Aşçı, 2023: 151)

“Bu dünyadaki canlılar kleşaların **uykusuna** yenik düşerler ve derin, tatlı bir **uyku uyurlar**.”

Uyku kelimesi bu cümlede birkaç şekilde geçmektedir: “uu” şeklinde kullanılmış olup +kA fiili ile çekimlenmiştir. udı-“uyumak” fiili ve uun “uyku” şeklinde de görülmektedir.

Caferoğlu’nun sözlüğünde uyku “udık” ve uyku “uv” şeklinde de karşımıza çıkar.(Caferoğlu, 1968: 262-269)

Türk Dili ve Edebiyatı İncelemeleri Dergisi

Year: 3 - Number: 1 p. 38-50, Summer 2025

u “uyku	uu “uyku
udı “uyu”	uv “uyku”
-	udık “uyku”
-	udı- “uyu-”
-	uun “uyku”

Tablo 1: “uyku” ve “uyu-” kelimelerinin Orhon Türkçesi ve Eski Uygur Türkçesi dönemlerindeki durumları

Karahanlı Türkçesinde **u “uyku”** ve **udı-** kelimeleri bulunmaktadır. Karahanlı Türkçesi yine Orhun Türkçesi ve Uygur Türkçesiyle benzerlik göstermektedir. Bu dönemde u “uyku” ve udı- “uyu-” fiilinin durumları incelenecektir.

usanma oduğ tur udıma odun

udır köz oduğ tut unıt bu **unı**(Kaçalın, 2002: 276)

“aymaz olma uyanık dur uyuma uyan

uyuyan gözü uyanık tut unıt bu **uykuyu**”(Çakan, 2021: 393)

u+ isim tabanına +nI belirtme eki hali gelmiştir.

bayat edgü isiz yorıtısa kazâ

yorıtur anı yatsa tünle **uda**(Kaçalın, 2002: 310)

“Tanrı yapacağı iyi kötü kazayı

Gece yatınca gösterir **uykuda**”(Çakan, 2021: 440)

u”uyku” kelimesi üzerine +dA bulunma hali eki gelmiştir.

kimiñ boldı erse oğul kız kişi

negü teg kelir ol kişiniñ **usı** (Kaçalın, 2002: 69)

“kimin oldu ise oğlu kızı

nasıl gelir o kişinin **uykusu**”(Çakan, 2021: 105)

u+ isim tabanına +sI 3.teklik şahıs iyelik eki gelmiştir.

negü tér eşit emdi köñli köni

osallık **usındın** odunmuş küni(Kaçalın, 2002: 86)

“gönlü doğru ne der dinle şimdi

aymazlık **uykusundan** uyanmış kişi”(Çakan, 2021: 130)

Bu beyitte u “uyku” kelimesi üzerine +sI şahıs eki , +n zamir n’si ve +DIIn ayrılma-çıkma hali eki gelmiştir.

uluğ tutsa hamyet kür arslanlayu

Türk Dili ve Edebiyatı İncelemeleri Dergisi

Year: 3 - Number: 1 p. 38-50, Summer 2025

ügi teg **usuz** bolsa tünle sayu(Kaçalin, 2002:126)

“hamiyeti büyük olmalı bak aslan gibi

baykuş gibi geceleri **uykusuz** geçirmeli”(Çakan, 2021: 185)

u “uyku” ismi üzerine gelen +sUz eki, yokluk sıfatı türetmiştir.

Yukarıda u “uyku” kelimesi incelenmiştir. Bu kelimenin Kutadgu Bilig ve Dîvânü Lugâti't-Türk'deki durumları, morfolojisi ve Türkiye Türkçesine aktarımı üzerinde durulmuştur.

Karahanlı Türkçesinde udı-“uyumak” anlamına gelen fiilin üzerinde durulacaktır:

yorımaz ne yatmaz **uğımaz** oduğ

ne meñzeg ne yañzağ kötürmez boduğ(Kaçalin, 2002: 10)

“yürümez, **uyumaz**, yatmaz

benzersiz, eşsiz, anlatılmaz”(Çakan, 2021: 24)

udı- fiil tabanı üzerine -mAz gelecek zaman olumsuz eki gelmiştir.

uğır erdiñ erse tur aç emdi köz

eşitmediñ erse eşit ménde söz(Kaçalin, 2002: 13)

“**uyuyorsan** şimdi aç sen gözünü

işitmedinse işit şimdi sözümü”(Çakan, 2021: 29)

udı- fiil tabanı üzerine -r geniş zaman ekini almıştır.

ol mini **uğıttı**(o beni **uyuttı**)(Ercilasun ve Akkoyunlu, 101: 2020)

udı- fiil tabanı üzerine -t ettirgen çatı eki ve -dİ görülen geçmiş zaman eki gelmiştir.

usanma ay ilig **uğıma** odun

özünde kedin edgü atıñ kodun(Kaçalin, 2002: 199)

“aymaz olma ey hakan **uyuma** uyan

kendin gittikten sonra iyi adını bırak”(Çakan, 2021: 287)

udı- fiil tabanına -mA fiilden fiil olumsuzluk eki gelmiştir.

ajun türtti yüzke kömür teg boduğ

körür köz yumuldu **uğıdı** oduğ(Kaçalin, 2002: 202)

“dünya yüzüne kömür gibi boya sürdü

görür gözler yamuldu, uyanık olanlar **uyudu**”(Çakan, 2021: 290)

Türk Dili ve Edebiyatı İncelemeleri Dergisi

Year: 3 - Number: 1 p. 38-50, Summer 2025

uğı- fiil tabanı üzerine -dİ görülen geçmiş zaman eki gelmiştir.

töşek koldı yattı kör ögdülmişe

uğıp bardı ança kötürdi başa(Kaçalın, 2002: 202)

“ögdülmiş döşek serdi yattı

uyuyup gitti biraz sonra başını kaldırdı”(Çakan, 2021: 290)

uğı- fiil tabanı üzerine -p zarf-fiil eki gelmiştir.

awınç birle ögrir bu dünyâ sêni

usanma **uğıtmasu** ğaflet küni(Kaçalın, 2002: 273)

“avunçla oyalar bu dünya seni

aymaz olma **uyutmasın** gaflat günleri”(Çakan, 2021: 390)

uğı- fiil tabanı üzerine -t ettirgenlik çatı eki, -mA fiilden fiil yapım eki ve +sU ikinci teklik şahıs iyelik eki almıştır.

bu ğaflet-turur kör **uğıtur** kişig

uğığlı kişi kodtı yumğı işig(Kaçalın, 2002: 274)

bu gaflatır bak ***uyutur** kişiyi”

uyuyan insan bırakır tüm işini(Çakan, 2021: 390)

uğı- fiil tabanı üzerine -t ettirgenlik çatı eki ve -Ur geniş zaman eki almıştır.

uğı- fiil tabanı üzerine -gII sıfat-fiil eki gelmiştir.

közin yumdı erse **uğımak** tilep

usı uçtı bardı közindin yırap(Kaçalın, 2002: 309)

“gözünü yumdu **uyumak** isteyip

uykusu uçup gitti gözünden uzaklaşıp”(Çakan, 2021: 439)

uğı- fiil tabanı üzerine -mAk isim-fiil eki gelmiştir.

uğırmu üni yok ya tınmaz tını

negü erki hâli biligli kanı(Kaçalın, 2002: 331)

“**uyur mu** sesi yok duyulmaz soluğu

nasıldır halleri bilen hani”(Çakan, 2021: 471)

uğı- fiil tabanı üzerine -r geniş zaman eki ve mu soru eki gelmiştir.

Türk Dili ve Edebiyatı İncelemeleri Dergisi

Year: 3 - Number: 1 p. 38-50, Summer 2025

Aşağıda Dîvânü Lugâtî't-Türk'de geçen uğı- fiil tabanından türeyen kelimeler incelenecektir.

uğı-ş- kelimesi uyumakta yarış anlamına gelmektedir. -ş- eki işteşlik durumu katmıştır.

ol menin birle uğı-şdı. “o benimle hangimiz daha uykucuyuz diye, uyumakta yarıştı.”(Ercilasun ve Akkoyunlu, 2020: 92)

uğıtgan kelimesi “uyutan” anlamına gelmektedir. -t- ettirgenlik çatı eki ve -gAn sıfat-fiil eki almıştır.

ot ol kişini uğıtgan. “bu, insanı devamlı uyutan ilaçtır.”(Ercilasun ve Akkoyunlu, 2020: 79)

uğıkla- kelimesi “uyuklamak” anlamına gelmektedir. -k fiilden isim yapma eki ve -lA isimden fiil yapma eki almıştır.

men uğıkladım. “ ben uyukladım.”(Ercilasun ve Akkoyunlu, 2020: 488)

Kutadgu Bilig’de bir beyitte uğku- kelimesi geçmektedir.

ayıttı ilig emdi köñlüñ neteg

negü ol igiñ emdi **uđkuñ** neteg(Kaçalın, 2002: 64)

“sordu hakan şimdi gönlün nasıl

hastalığın nedir **uykun** nasıl”(Çakan, 2021: 99)

Orhun Türkçesi	Eski Uygur Türkçesi	Karahanlı Türkçesi
u “uyku”	uu “uyku”	u “uyku”
uğı- “uyu-”	uv “uyku”	uğı “uyu-”
-	uğık “uyku”	uğku “uyku”
-	uğı “uyu-”	-
-	uun “uyku”	-

Tablo 2: “uyku” ve “uyu-” kelimelerinin Orhun, Uygur ve Karahanlı dönemlerindeki durumları

Harezm Türkçesinde d’li ve y’li şekiller bir arada bulunmaktadır. Harezm Türkçesinin Orhun Türkçesi ve Karahanlı Türkçesinden farkı diğer iki tarihi dilde bulunmayan “đ” sesinin “y” ye dönüşmesidir. Bu bağlamda u”uyku” ve uğı-“uyu-” fiilinin Harezm Türkçesindeki yeri ve değişim süreçleri incelenecektir.

Nechü’l Ferâdis’de şu şekillerde geçmektedir:

Bu kéçe értege tégi sen uğımağıl... (Şeker, 2018: 97)

Burada uğı- fiili üzerine -mA isimden isim olumsuzluk eki ve -gIl 2.teklik şahıs emir istek eki gelmiştir.

Osmân éwinde yatıp uğısa kök ferışteleri...(Şeker, 2018: 139)

Burada uğı- fiili üzerine -sA şart eki gelmiştir.

kini toya yédi érse uyku galebe kıldı tağı yattı uğıdı érse ol keçe(Şeker, 2018: 256)

Türk Dili ve Edebiyatı İncelemeleri Dergisi

Year: 3 - Number: 1 p. 38-50, Summer 2025

Bu cümlede uyku ve udi- “uyu” fiilinin bir arada kullanıldığını görüyoruz.

Burada udi- fiili -dı görünen geçmiş zaman eki almıştır.

Harezmi Türkçesinde d’li şekillerin yanında y’li şekillerin bulunduğuna değinmiştik. Kaşgarlı Mahmud, Çiğil ve başka Türkçelerdeki -d- sesini Yağma, Tohsı, Kıpçak, Yabaku, Tatar, Kay, Çomul, Argu ve Oğuzların -y- sesine çevirdiklerini düşünmektedir.

bu uyğudın oyğangıl...(Şeker, 2018: 305)

Burada uyku kelimesinin üzerine +dIn ayrılma durumu eki gelmiştir.

Öziniñ yatmağ, uyumağ âdeti yoğ.(Şeker, 2018: 197)

uyu fiili üzerine -mAk fiilden isim yapım eki gelmiştir.

Güzelderen’e göre yazı dili geleneklere bağlıdır ve konuşma diline göre yavaş değişim gösterir. Harezmi Türkçesine ait olduğu düşünülen metinlerde [d] ünsüzünün “ötümlü” sıradan ek alması konuşma dilinde /y/’ye değişmesinin etkisiyle ilgili olarak düşünülebilir. Bu durumda [d] ünsüzü ile biten söz konusu fiiller yazım geleneğine bağlı olarak korunmuşsa da söyleyişteki özelliğini yitirmiş olabilir. Yazımda geleneğe bağlı olarak [d] ünsüzü ile gösterilen sesin, konuşma dilindeki muhtemel bir /y/ ünsüzünün etkisiyle ötümlü bir ünsüz gibi ek almaya başladığı düşünülebilir. Böylece [d] ünsüzünden sonra ötümsüz sıradan ünsüzle başlayan ek getirilmesi ile - muhtemelen konuşma dilinin etkisiyle- ötümlü sıradan ünsüzle başlayan ek getirilmesi, Türk dilinin tarihî metinlerini dönemlendirmede bir ölçüt olarak kabul edilebilir.(Güzelderen, 2021: 243)

Orhun Türkçesi	Eski Uygur Türkçesi	Karahanlı Türkçesi	Harezmi Türkçesi
u “uyku”	uu “uyku”	u “uyku”	u “uyku”
udi- “uyu-”	uv “uyku”	udi- “uyu”	udi- “uyu”
-	udık “uyku”	udku “uyu”	uyku “uyku”
-	udi- “uyu-”	-	uyu- “uyu-”
-	uun “uyku”	-	-

Tablo 3: “uyku” ve “uyu-” kelimelerinin Orhun, Uygur, Karahanlı ve Harezmi Türkçesi dönemlerindeki durumu

Harezmi Türkçesinden sonra Eski Oğuz Türkçesi üzerinde durulacaktır.

Süheyl ü Nev-Bahâr’da şu şekillerde görülmektedir:

935 **uyur olsa** çobân tağılur koyun

harif olsa gâfil bozılur oyun(Ciğâ, 2013: 83)

“Çoban **uyursa**, koyunlar dağılır; gaflet arkadaş olursa oyun bozulur.”(Ciğâ, 2013: 83)

uyu- fiil tabanının yardımcı fiille kullanıldığını görmekteyiz: uyur olsa> uyursa

Buradaki yardımcı fiil -sA şart ekiyle çekimlenmiştir. Uyu- fiili -r- geniş zaman eki almıştır.

Deve çanı vü nevbetiler üni

Uyutmadı şar halkını ol düni(Ciğâ, 2013: 82)

Türk Dili ve Edebiyatı İncelemeleri Dergisi

Year: 3 - Number: 1 p. 38-50, Summer 2025

“O gece, deve çanları ve mehter başlarının sesi şehir halkını uyutmadı.”(Ciğa, 2013: 82)

uyu- fiil tabanı -t ettirgenlik çatı eki, -mA fiilden fiil olumsuzluk eki ve -Dı görülen geçmiş zaman eki almıştır.

Uyur olsa nā-geh sayuhlar idi

Süheyl-i Yemen diyü yuhlar idi(Ciğa, 2013: 99)

“**Uyuyor** olsaydı ansızın Yemenli Süheyl diye sayıklamaya başladılar.”(Ciğa, 2013: 99)

Gice irteye dek **uyumaz idi**

İki günde bir nesne yimez idi(Ciğa, 2013: 99)

Gece sabaha kadar **uyumazdı**; iki günde bir lokma yiyecek yemezdi.(Ciğa, 2013: 99)

uyu- fiili üzerine -mAz fiilden fiil olumsuzluk eki almıştır.

Gözüm yummadum **uyhu uyumadum**

Su içmedüm ü yiyesi yimedüm(Ciğa, 2013: 154)

“Gözümü kapatıp **uyumadım**, su içmedim ve yemek yemedim.”(Ciğa, 2013: 154)

Bunu tamda fikr eyledi turdı çoñ

Çarârı vü şabrı vü **uyhusı** yoh(Ciğa, 2013: 84)

84) “Bu durumu damda çokça düşünüp durdu; sabrı kalmamıştı, **uykusu** da yoktu.”(Ciğa, 2013: 84)

Eski Oğuz Türkçesinden sonra Çağatay Türkçesi incelenecektir.

Bedayi’ü’l- Lugat’ta şu şekillerde geçmektedir:

141 Şām-ı hicrîm şerh-i âhı bî-ğod êtse nê ‘aceb

Uyku keltürmekdürür hâsiyeti efsâneniñ (Oughli, 2020: 75)

“Ayrılık akşamım acısının şerhi, beni baygın yaparsa; garip değildir. Çünkü efsanenin özelliği **uyku** getirmektir.”(Oughli, 2020: 75)

Uyku kelimesi burada kelime kökü biçimindedir.

142 Tüşde ol mehveş yüzüne tā köz açtım her kēçe

İstemesmēn tarfetü’l- ‘ayni köz açmak **uykudın**(Oughli, 2020: 76)

“Her gece göz açıp kapayınca rüyâmda o, aya benzeyen yüzünü görüyorum. Böyle bir **uykudan** uyanmak istemiyorum.”(Oughli, 2020: 76)

“uyku” isim tabanı üzerine +Dİn ayrılma hali eki gelmiştir.

Közlerin kim mest ü ẖāb ālūd aldama köp

Türk Dili ve Edebiyatı İncelemeleri Dergisi

Year: 3 - Number: 1 p. 38-50, Summer 2025

Her sarı **uykuğa** bargan fitneni oykatma köp(Oughli, 2020: 99)

“Gözlerin neşeli ve uykuludur çok aldatma, **uykuya** dalıp her tarafa giden fitneyi çok uyandırma.” (Oughli, 2020: 99)

“uyku” isim tabanı üzerine +gA yönelme hali eki gelmiştir.

748 Deme **uykusuz** köziñ hicrân tûni açılmadı

Nè kıla alķay ecel **uykusı** birle sizgekim

“**Uykusuz** gözün ayrılık gecesı açılmadı deme, gözümün perdesi ölüm uykusuyla ne yapabilir ki?” (Oughli, 2020: 276)

“uyku” isim tabanı üzerine +sUz yokluk bildiren isim türemiştir.

747 Mèn öldüm nâledin nâz **uykusıdın** yâr açmas köz

Nè söz andın ki hicrân şâmı bolķay közlerim sizgek (Oughli, 2020: 276)

“Ben feryat ve ağlamaktan öldüm yâr ise nazlı **uykusundan** uyanmıyor, ayrılık akşamının göz ağrısından ne diyeyim.”(Oughli, 2020: 276)

“uyku” isim tabanına +sI üçüncü teklik şahıs iyelik eki ve -dIn ayrılma hali eki gelmiştir.

Uyku kelimesi Anadolu ağızlarında şu şekillerde görülmektedir:

yuhuya gedmek: uyuklamak, uykuya dalmak (Çorum ili ağızı)(Ahundova, 2022: 263)

bu kızlar sebehten **yuhıdan** kahar: Bu kızlar sabahtan uykudan kalkar. (Urfa ili ağızı)(Özçelik, 1997: 232)

serinline zabah **üyküsünü** terk etcēsiy. (Kastamonu ili ağızı)(Acar, 2012: 1185)

gece **üküm’de** aşam yadsın namazını gıldım: Gece uykumda yatsı namazı kıldım.(Antalya ili Korkuteli yöresi ağızı)(Atmaca, 2017: 222)

Tarihî Türk lehçelerinde uyku kelimesi şu şekillerde karşımıza çıkmaktadır:

Çuvaş Türkçesi	ıyhı “uyku” (Güzel, 2012: 116)
Halaç Türkçesi	u “uyku”(Doerfer, Tezcan, 1980: 209)
Yakut Türkçesi	utuyar uu “uyku” (Vasiliev, 1998: 283)

Tablo 4: Tarihî Türk lehçelerinde uyku kelimesi

Tarihî Türk lehçelerinden sonra “uyku” kelimesinin çağdaş Türk lehçelerindeki durumu incelenecektir.

Çağdaş Türk lehçelerinde uyku kelimesi şu şekillerde karşımıza çıkmaktadır:

Kazak Türkçesi	uyqı “uyku”(Yüce vd. 1984: 290)
Başkurt Türkçesi	yoko “uyku”(Küçükmehtetoğlu, 2017: 249)
Azerbaycan Türkçesi	yuxu “uyku”(Rzayev, 2004: 76)
Tatar Türkçesi	yuku “uyku”(Maşkaroğlu, 2018: 2151)

Türk Dili ve Edebiyatı İncelemeleri Dergisi

Year: 3 - Number: 1 p. 38-50, Summer 2025

Türkmen Türkçesi	ukı “uyku”(Tekin vd. 1995: 644)
Kırgız Türkçesi	uyku “uyku”(Uygur, 2020: 1315)

Tablo 5: Çağdaş Türk lehçelerinde “uyku” kelimesinin durumu

Türkiye Türkçesinde u “uyku”, uğı-“uyu-” kelimeleri yerini uyku ve uyu- kelimelerine bırakmıştır.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Etimoloji (köken bilgisi), bir sözcüğün hangi dilden geldiğini, bu dildeki hangi köke dayandığını, ilk olarak nasıl bir anlam taşıdığını, zaman içerisinde ne gibi ses, biçim ve anlam değişiklikleri gösterdiğini inceleyen, yalnız Türkolojinin değil, öteki bütün dillerin büyük bir birikim, bilgi ve yorum isteyen en zor dalıdır. Sözcük bilgisi ve anlam bilimi ile de doğrudan bağlantılı olan etimoloji, benzer (sinonim) ve karşıt (zıt) sözcükler (etnonim) arasında kurulan ilişkilerin araştırılıp açıklanmasına da dayanmaktadır. Bu yapılırken yalnız sözcükler değil, onlardan yeni türetmelere yardımcı olan eklerden de yararlanır. Bir dildeki sözcüklerin köklerinin fonetik ve morfolojik farklılıkları ile bu köklerdeki anlam unsurlarının tespit edilmesi o dilin eskiliğinin belirlenmesinde önemli bir çalışmadır. Bu bilimsel çalışma sonucunda, aynı zamanda o dili konuşan milletin duygu ve düşünce yapısı da aydınlatılmış olur. Aynı zamanda, ilerleyen dönemlerde ortaya çıkan yeni sözcüklerin ve anlam gelişmelerinin de açıklığa kavuşturulması kolaylaşır.(Gülensoy, 2010: 35)

Dil canlı bir unsurdur. Bu nedenle içinde yaşadığı toplum tarafından istendik veya istenmedik biçimde değişime uğrayabilmektedir. Her dönem içerisinde kelimeler anlam değişimi ve biçim değişimine uğramıştır. Uyku kelimesinin Türk lehçelerindeki ve Türkiye Türkçesi ağızlarındaki durumları incelenmiştir. Orhun Türkçesi döneminden başlayarak Türkiye Türkçesi’ne kadar olan süreç incelenmiştir. Çalışma neticesinde uyu- fiilinin “**udı-**” fiilinden gelmiş olabileceği kanısına varılmıştır. Uyku kelimesinin tarihi dönemlerde u “uyku”, udık “uyku”, uğku “uyku”, uğı “uyku” uyhu “uyku” olarak geçtiği görülmektedir.

Yazarlık Katkısı

Çalışma tek yazarlı olarak gerçekleştirilmiştir.

Türk Dili ve Edebiyatı İncelemeleri Dergisi

Year: 3 - Number: 1 p. 38-50, Summer 2025

KAYNAKÇA

- Acar, Ergün(2012). *Kastamonu ve Yöresi Ağızları*, Doktora Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ahmad Oughli, Abdul Khalil(2020).*Bedayi 'ü'l-Lugat'ta Geçen Çağatay Türkçesi Kelimeler ve Örnek Beyitlerin İncelenmesi (Transkripsiyon-Çeviri)*,Yüksek Lisans Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sevinç Ahundova, *Anadolu Ağızları (Çorum İli Ağzı Örneği) ve Azerbaycan Türkçesinde Kullanılan Ortak Bazı Deyimler Üzerine*, Karabük Türkoloji Dergisi, Cilt/Sayı: 5-2 (2022).
- Atmaca, Emine(2017).*Antalya İli Korkuteli İlçesi ve Yöresi Ağızları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aydın, Erhan(2019). *Orhon Yazıtları*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Caferoğlu, Ahmet(1968).*Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Canikli Aşçı, Çağla(2023).*Eski Uygur Türkçesinde Eşdizim (Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikayesi, Irk Bitig Eski Uygurca Fal Kitabı, Türkische Turfan Texte, Eski Uygurca Hsüan Tsang Biyografisi Metinleri Örneğinde)*, Yüksek Lisans Tezi, Sinop: Sinop Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Clauson, Sir Gerard(1972). *An Etymological Distionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: Clarendon Press.
- Ciğa, Özkan(2013).*Süheyl ü Nev-Bahâr (Metin-Aktarma, Art Zamanlı Anlam Değişimleri, Dizin)*,Yüksek Lisans Tezi. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çakan, Ayşegül(2021). *Kutadgu Bilig*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Doerfer, Gerhard; Tezcan, Semih(1980), *Wörterbuch des Chaladsch (Dialekt von Charrab)*,Budapest: (Bibliotheca Orientalis Hungarica 26)
- Ercilasun, A. Bican(2018). *Türk Dili Tarihi*, Ankara Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, A. Bican, Akkoyunlu, Ziyat(2020). *Dîvanu Lugâti't-Türk: Giriş, metin, çeviri, dizin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülensoy, Tuncer. (2010). *Türkiye'de Etimolojik Sözlük ve Sözcük Etimolojisi Üzerine Yayımlanan Makalelere Dair Bir Bibliyografya Denemesi*. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten, 55(2007/2), 35-66.
- Güzelderen, Banu(2021). *Karahanlı ve Harezmi Türkçesi Metinlerinde [d] Ünsüzünün Ötümlülük ve Ötümsüzlük Bakımından Değerlendirilmesi*. Gazi Türkiyat(29), 223-245.
- Güzel, Sinan(2012). *İlpek Mikulayı'nın "Tivati Kun" Adlı Eseri Üzerinde Çuvaşça Dil İncelemesi (Giriş-Metin-Dizinler)*. Doktora Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaçalın, Mustafa (2002). *Kutadgu Bilig*, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları.

Türk Dili ve Edebiyatı İncelemeleri Dergisi

Year: 3 - Number: 1 p. 38-50, Summer 2025

Küçükmehtetoğlu, Ömer(2017).*Başkurt Türkçesi Morfolojisinin İncelenmesi*, Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Maşkaroglu, Seher(2018).*Kırım-Tatar Söz Varlığı*, Doktora Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Rzayev, Anar(2014). *Seçilmiş eserleri: Beş Katlı Evin Altıncı Katı*, Bakı: Lider Nəşriyyat.

Şeker, Ayşe(2018). *Nehcü'l-Ferâdis Kazan Devlet Üniversitesi Kütüphanesi Nüshası (İnceleme – Metin – Dizin)*,Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Taş, İbrahim(2020). *Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tekin, Talat- Ölmez, Mehmet- Ceylan, Emine- Ölmez, Zuhâl- Eker, Süer(1995). *Türkmençe- Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dilleri Araştırma Dizisi:18

Tekin, Talat(2000). *Orhon Türkçesi Grameri*, Ankara: Simurg Yayınları.

Özçelik, Sadettin(1997). *Urfa Merkez Ağzı(İnceleme-Metinler-Sözlük)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Uygur. C. Vedat(2020). *Kutadgu Bilig'deki Söz Varlığının Günümüz Kırgız Türkçesiyle Karşılaştırılması Üzerine*. MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9(3), 1300-1330

Ünlü, Suat(2012).*Harezm Altınordu Türkçesi Sözlüğü*, Konya: Eğitim Yayınevi.

Vasiliev, Yuriy(1995). *Türkçe- Sahaaca(Yakutça) Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yılmazkaya, Elçin(2016).*Türk Dilbiliminde Çuvaşcanın Yeri*, Doktora Tezi, Ankara:

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yüce, Nuri- Oraltay, Hasan- Pınar, Saadet(1984). *Kazak Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.